

שלא עשנו עבד

הרב יהושע ענבל

הג הפסח, מועד יציאתנו מעבדות לחרות, נבחר בידי הבורא להיות יסוד התורה והמצוות, וזיכרון שחרורנו מבית עבדים עומד חי לפנינו בקיום רבות מן המצוות שעליהן אנו מכריזים 'זכר ליציאת מצרים'. התורה מצווה אותנו על החמלה כלפי העבד, הגר, היתום, והאלמנה, "כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם" (דברים טו, יב; כד, יח, ועוד). חכמינו לימדונו שיציאת מצרים לא היתה רק אירוע מקומי, אלא ש"אילו לא הוציאנו הקדוש ברוך הוא משם, היינו אנו ובנינו ובני בנינו עבדים לפרעה במצרים" (הגדה של פסח). יציאת מצרים הביאה לעולם את בשורת החירות.

עם כל זאת, ולמרבית הפלא, מכל הנושאים הרבים שבהם עוסקת התורה, בחר ה' לפתוח את המשפטים שנתן לבני ישראל מיד עם מתן תורה בדיני העבדים. וזה מן הדברים שאומות העולם מונים את בני ישראל, איך ייתכן שהתורה הקדושה המצווה אותנו על הרחמים והחמלה, מכירה במוסד העבדות? והלא זה כיותר ממאה וחמישים שנה כבר בטלה העבדות אף מאומות העולם!?

עיון מחודש בתולדות העבדים והגורמים שהביאו לשעבודם או לשחרורם, ילמדנו עד כמה היטבו חוקי התורה מכל אומה ולשון, לרדת לסוף דעתו של האדם, ולהעניק לכל אדם באשר הוא את מירב הזכות והאפשרות לחירות ולאווה.

פרק א העבדות בתולדות ימי עולם

"מוסד העבדות", כפי שהוא מכונה בפי ההיסטוריונים, קיים בחברה האנושית משחר היותה. בתרבות האנושית הקדומה ביותר הידועה לנו, התרבות השומרית (ששכנה באזורי בבל), היו עבדים חלק ממבנה החברה. הייתה מלה בשפה המציינת 'עבד', והם נזכרים בחוקים ובסיפורים. גם בתורה אנו מוצאים אצל אברהם אבינו עבדים לרוב. המפורסמים שבהם הם העבד אליעזר, והשפחה הגר.

אך ככל הידוע לנו על עבדים בתרבויות הקדומות, בכבל, בארם, בכת, ובשאר העמים הקדומים במזרח לא היו העבדים גורם משמעותי בכלכלת המדינה, כפי שקובע אחד ההיסטוריונים: "המבנה הכלכלי במזרח הקדום לא תיב ריכוז רב של כוח עבודה, מהעדר חטיבות כלכליות רבות היקף כחורשת וכתחבורה הימית ביוון הקלאסית, וכלאופיטופונדיות (=חות גדולות) ברומא" (ז' רובינוון, 'מלחמת אריסטוניקוס', ספר זכרון לפרופ' ב' כץ, 1971, עמ' 159 והלאה). במדינות אלו בהחלט היו הבדלי מעמדות, והחוקים התייחסו אל בני מעמדות שונים כנחותים זה

שבויים יהודים מובלים מייחשלים לחזא, לאחר חורבן הבית. קטע מתוך שער טיטוס

מזה, אך העבדות כשלעצמה לא היתה ביטול זכויות אנוש, והעבדים היוו חלק ממשקי הבית.

העבדים לא היו כה נפוצים. בכבל של ימי חמורבי, למשל, שכרו של פועל שכיר הגיע לסכום של שישה שקלי כסף לשנה, ואילו מחירו של עבד היה 20 שקלי כסף. במצב זה רק לעשירים גדולים היו עבדים, וגם להם היו בדרך כלל עבדים מועטים (א' ורשבסקי, 'חוק וחברה במקרא', 2005). מצרים הקדומה, הייתה כהגדרת התורה 'בית עבדים'. עבדים הובאו אליה באלפיהם ממדינות שונות ונמכרו לכל דורש, ואחד מאלו היה יוסף הצדיק. מצרים, שהתפרסמה בעבודות הבניה המסיביות שלה, ניצלה את העבדים עד תום, כמתואר בתורה.

העבדות בארצות אירופה

ביוון הקדומה התפתחה תרבות עצמאית, נפרדת משאר תרבויות המזרח שהיו מעורות זו בזו באופן יחסי. היוונים לא העריכו את העמים האחרים בעולם כבני תרבות, וראו את עצמם כבני אלים וכנושאים יחידים של חכמה וקידמה. כאשר יצא אלכסנדר מוקדון לכבוש את העולם, ציווה אותו מורו אריסטו: "התייחס אל הברברים כשיחים ועצים, גוזם אותם". בעיני היוונים כל האומות מלבדם היוו 'ברברים'.

גישה זו עברה אל הרומאים, שתרבותם התפתחה מתוך יוון וסביבתה. אלא שהרומאים עלו על רבותיהם היוונים, בכך שזנחו את העיסוק בחכמות, ועסקו בעיקר במלחמות שמטרתן הרשמית הייתה השכנת שלום ובטחון בעולם כולו, תוך הכנסתו תחת כנפי האימפריה הרומית. למעשה הפכה כלכלתה של רומא למבוססת על עבדים, שיוזאו במלחמות אלו. למן המאה ה-4 לפנה"ס, עת החלו המלחמות בין הרומאים ליוונים והקרתגים, נמכרו אוכלוסין של מדינות שלמות לעבדות. במאה ה-2 עברו בשוק העבדים בדלוס (שלהוף הים התיכון) כ-10,000 עבדים ליום. הרומאים הקימו מחנות כפייה לעבדים (ergastula), אליהם נחטפו גם עוברי אורח בסביבות העיר רומא עצמה.

מספר העבדים באיטליה במאה ה-2 והלאה הגיע לשלושה מליון, כארבעים אחוז מן האוכלוסייה. הרומאים עצמם חיו חיי תענוגות, ללא עבודה, כאשר העבדים עושים בעבורם כל מלאכה. באחת הערים ברומא הוקם מגדל מים שסיפק מים לכל התושבים דרך צינורות, אך משאבה שתעלה את המים מן הנהר למגדל לא הומצאה עדיין. שרשרת חיה של עבדים עשתה זאת לאורך כל שעות היממה. (כשהעבד מן העירייה הגיע עם חשבון המים, שלח האזרח את עבדו עם תשלום, שמן הסתם הוא היה עבד או שניים מן המלאי האישי שלו... כך אחד הסטיריקנים של רומא מתאר את קובלנותם של עניי רומא שאין נותנים להם פרוטה לצדקה כדי לקנות בה עבד...). בדרום איטליה הועסקו מאות אלפי עבדים במכרות עד למותם מתשישות ומרעב. אורך החיים הממוצע במכרה היה חמש שנים.

במצב עניינים שכזה, אין פלא שבמערב מרידות עבדים היו תדירות. בזמן המלחמה הפלופונסית (431-404 לפנה"ס) ברחו מאתונה 20,000 עבדים. בשנת 73 לפנה"ס פרץ מרד עבדים בהנהגת ספרטקוס, גלדיאטור (לוחם זירה שנאלץ להילחם מול בעלי חיים ומול חבריו, עד מותו של היריב) ממוצא תרקי, שתוך זמן קצר מנה חילו 120,000 עבדים בורחים (בזמנו של הורדוס, ובמרד היו שותפים גם יהודים; ראה 'מרד ספרטקוס', בתרגום צ' יעבץ, 1957). מרד עבדים מפורסם נוסף התרחש ברומא עוד קודם, בשנת 136 לפנה"ס. ההיסטוריון דיודורוס סקילוס מתאר את שלוש המרידות הגדולות של עבדים ברומא.

עם הניצחון על יהודה, מכרו הרומאים רבבות יהודים לעבדים, ומחיר עבד יהודי הגיע למחיר מנת כלכלה יומית של סוס! "כל מי שהיה למעלה מכן שבע עשרה, נשלח לעבודה במצרים, כשהוא קשור בשלשלאות, והמונים נתן טיטוס במתנה לפרובינציות שונות, כדי שיאבדו בתיאטראות בחרב ועל ידי חיות רעות, ואלו שהיו מתחת לשבע עשרה, נמכרו" (מלחמת היהודים, ט, ב).

הרומאי פליניוס הזקן (שחי בזמן חורבן בית המקדש) מתאר את התלות העצומה של הרומאי בעבדיו: "אנו הולכים באמצעות רגליהם של אחרים, מכירים את מכרינו באמצעות עיניהם של אחרים, סומכים על זיכרונם של אחרים בשעה שאנו מברכים את המבקרים שלנו בברכת השלום היומית, ושמים את חיינו בכף ידיהם של אחרים. את מנעמי

הטבע איבדנו, רק המותרות נשארו בידינו". מה שהטריד אותו הוא רק חוסר הקשר הבלתי-אמצעי, ולא גורלם של העבדים שעשו בעבורו הכל. לאורך כל ההיסטוריה, הניצול הלא מוסרי של העבדות נעשה בעיקר על ידי האומות המערביות. עיסוקם של בני יפת בסחר בני-אדם מתואר בנבואת יחזקאל (כו, יג): "זֶן תָּבֵל נְמִשֶׁךְ הָמָּה רִקְלֶיךָ בְּנֶפֶשׁ אָדָם". אל נמל צור היו מביאים היוונים סחורה אנושית, ומלשון הנביא 'רִקְלֶיךָ בְּנֶפֶשׁ אָדָם' ניכרת ביקורת על רוכלות זו. כך גם בנבואת יואל (ה, ב-ו): "וְקִבְצָתִי אֶת כָּל הַגּוֹיִם... וְנִשְׁפָּטִי עִמָּם שָׁם עַל עֲמִי וְנִחַלְתִּי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּזְרוּ בְּגוֹיִם... וְהִיֻּלְדָה מְקָרוּ בִּיּוֹן וְיָשְׁתּוּ... וְכִנִּי יְהוּדָה וְכִנִּי יְרוּשָׁלַם מְכַרְתָּם לְכַנִּי הַיְּנָנִים לְמַעַן הִרְחִיקֵם מֵעַל גְּבוּלָם". האירופים ראו את עצמם נעלים משאר הגזעים, לא במובן הרוחני כי אם במובן הזכויות על פני הארץ, ובכך הצדיקו גם את הכיבושים הקולוניאליים עד לפני דור.

המלה Slave (קלייב - עבד) באנגלית, מקורה ב-Sclavus, בן העם הסלבי. במאה ה-10 כבשו האימפריות האירופיות את העמים הסלאביים, ובאופן 'טבעי' הפכו את אלפי שבוייהם לעבדים. עם התפתחות המסחר בנמלי הים התיכון, שהתבטאה בפריחה האדירה במסחר של ג'נובה וונציה, נעשתה אירופה למוקד צריכה של עבדים מהעולם כולו. מסלול הסחר בנפשות שהחל בחטיפת בני אדם ארמניים, טורים, סורים ואף סרבים וטורקים, החל בקרים, עבר דרך קונסטנטינופול, כרתים וקפריסין. בקפריסין כבר החל גידול הכותנה שהצריך כמות גדולה מאד של ידיים עובדות. ירידה בענף ייבוא הנפשות חלה בעקבות פעולות של שודדי ים, שההתעסקות מולם העלתה את מחירי הסחורה האנושית, וכך עבר מוקד הסחר בעבדים לספרד ולפורטוגל.

בימי הביניים הצטמצמו המלחמות עם אומות רחוקות, והפכו למלחמות פנימיות. מחיר העבדים עלה והשימוש בהם לא היה כלכלי. האיכרים הוכרחו להעלות מסים גבוהים מאד, והם עצמם הפכו לצמייתים שהמרחק ביניהם לעבדים אינו גדול. כך נטמעו העבדים בין הצמייתים ושאר הנתינים, שהיו כרושם הפרטי של אדוני הערים והמדינות. מכאן ואילך הייתה העבדות תלויה בתנאי הסחר הבינלאומי ובנגישות השוק האירופי לאזורי מלחמה.

בזמן שחלף עד המאה ה-19, בעקבות המהפכה הצרפתית (בשנת 1789) ודרישות העמים לצדק, חירות ושוויון, נתפסה העבדות כבלתי-מוסרית, ובשנת 1807 ביטלה בריטניה את העבדות. בשנת 1841 כבר חתמו המעצמות האירופיות הסכמים הדדיים נגד הסחר בעבדים, ובהסכם משנת 1885 נקבע שלכל מדינה יש סמכות לערוך חיפוש באוניות מזדמנות אם יש חשד שמצויים בהן עבדים. הגורם העיקרי לביטול העבדות כמעט לחלוטין, היה המהפכה התעשייתית, שייתרה את הצורך בעבדים. כאשר הלחץ וההכרח פוחתים, יכולות עיני האדם להיפקח.

עבדי יהודים בימי הביניים

מסמכים שונים שנשמרו מימי הביניים, מספרים לנו על יהודים שהחזיקו עבדים ואף סחרו בהם.

המלך לואי 'החסיד' (במאה ה-8 לספירה) התיר ליהודים לסחור בעבדים בגבולות האימפריה, אך במאה ה-9 יצא חוץ הארכי-הגמון אגוברד, על חוצפתם של היהודים לקנות עבדים מבלי שיתנצרו קודם. בזמן זה לערך התפתחה האמונה שהיהודים חוטפים ילדים נוצרים ומוכרים אותם לעבדים, ועד היום ניתן לראות בתמונה החקוקה בקתדרלת גנייזו יהודים (בעלי כובעים מחודדים) סוחרים בעבדים.

בשנת 988 התרחשה שערוריה בפראג, כאשר בישוף העיר ניסה להפעיל כל אמצעי חוקי כדי לשחרר ולנצר קבוצת עבדים שהובאה על ידי סוחר יהודי. משנכשל במשימתו - נאלץ להתפטר.

באחת הכרוניקות של מסעי הצלב הראשון נאמר: "גם עבדים ושפחות נהרגו עמם על קידוש השם", ורבנו תם כותב: "כן נוהגין בארץ אשכנז שעבדים שקונין מן הגויים מיד שמלו וטבלו - שותים עמם" (אור זרוע, עבודה זרה, רכ). האפיפיור גרגוריוס הגדול (604-590) גינה יהודים שהביאו עבדים נוצרים לתחומם.

בספרות היהודית מתקופה זו מכונה מזרח אירופה 'ארץ כנען', במובן של 'ארץ העבדים' על פי בראשית ט, כה. בתשובות הרשב"א והריב"ש מוזכרים כמה פעמים עבדים שהיו בבעלות יהודים במיורקה שבספרד, ועוד. במחזור מנהג ספרד מן המאה ה-14 מצויה ברכת נישואין לעבדים.

הנוסע היהודי אברהם בן יעקב מספר על יהודים שקנו עבדים בארצות ערב, וכן בתשובות הגאונים יש כמות רבה יחסית של ידיעות על עבדים במאות ה-9-11. בספרי ההלכה ניסחו רב סעדיה גאון, רב האי, ורבי יהודה אלברצלוני שטרי מכירה ושחרור של עבדים, דבר המלמד על השימוש בשטרות אלו. קטעי גניזה מן המאות ה-11-13 מלמדים על העסקת עבדים במשק הבית היהודי. בכתובות מן הגניזה נמצא תנאי שלא לקחת שפחה בלי הסכמת האשה.

גם בתקופת גירוש ספרד עדיין החזיקו יהודים רבים עבדים, ולקחום עמם לארצות גלותם כמו טורקיה. במלחמת קפריסין (1571) נדרשו סוחרים עבדים יהודים לשלם מס מיוחד, ובסוף המאה ה-16 הטיל הסולטן מס כללי על יהודים המחזיקים עבדים. אף בברזיל ההולנדית נמצאו סוחרים עבדים יהודים (1630 בערך). האנטישמיים עשו שימוש רב בשייכותם של יהודים לסחר העבדים בארצות הברית, אך חוקרים קבעו שחלקם היה זניח.

עבדים בימינו

לא רבים יודעים, שיחד עם בני 'ביתא ישראל' שעלו מאתיופיה, הועלו ב'מבצע שלמה' אלפים מעבדיהם. בפי הפלאשים מכונים העבדים 'בריה', ומוצאם בשבטים מגבול סודאן שנלקחו על ידי הפלאשים לעבדים. החברה בישראל אינה מודעת להבדלים אלו, אך הקהילה האתיופית עצמה מתייחסת להבדל ברצינות רבה. בעיתונות דווח שחיילים ממוצא אתיופי סירבו לקבל את מרותו של מפקד שנחשב על ידי הצבא כאתיופי, אך מוצאו היה ממעמד ה'בריה'. נישואין מעורבים של יוצא אתיופיה עם 'בריה' נחשבים כמעשה אסור שלא יעלה על הדעת.

בני אתיופיה, המודעים לרגישות הקיימת בזמננו בנושאי גזענות, ואף סובלים בעצמם, לצערנו, מיחס מפלה, אינם מדברים על כך מחוץ לקהילה, והנושא מכונה "הסוד של יהודי אתיופיה". עיתונאית בשם נטאשה מוזגוביה הייתה היחידה שהעזה לפרסם את הפרטים המלאים על הפרשה.

על פי המסורת האתיופית, אבותיהם של ה'בריה' נרכשו בכסף מלא, ועברו גיור על פי ההלכה. המלה 'בריה' פירושה 'עבדים' מאמהרית, בעוד קהילת ביתא ישראל מכנה עצמה 'צ'אוה' (בעלי העבדים). אצל הפלאשים חובה לדעת את מוצא המשפחה שבעה דורות לאחור, ואילו ה'בריה' אינם יודעים את יחסם. איתרע מזלו של שבט המוצא 'בריה' להפוך עבדים ללאומים שונים. באתיופיה כונו עבדי היהודים 'בריה פלאשה', להבדיל מה'בריה' שהיו עבדי הנוצרים.

רשויות המדינה שעסקו בהעלאת הפלאשים, לא היו מודעים כלל ל'סוד' ולהיותם של חלק מהעולים עבדים, וגם אחרי הגעתם לארץ, במשך שנים רבות לא עסקו בנושא בפומבי, כדי שלא לגעת בנושאים רגישים.

'חוצפה' באו עונשים חמורים. לפי חוקי החתים, "עבד כי ישווה עצמו עם אדוניו - ילך ל'סיר' (=לביית הכלא: חוקי החתים, לוח B,50). לפי חמורבי, עבד האומר לאדוניו 'לא אדוני אתה' תיקצץ אזנו (סעיף 282). העבד נענש בהטלת מומים, על מעשה שלא הוא עשה; אשה המוכרת עבד, קוטעים את אפו ואזנו של העבד. (חוקי אשור לוח a, סעיף 4). החוק הבבלי, החוק האשורי וחוק החתים מפלים את העבד לרעה בשני מובנים: אם אדם חופשי עובר עבירה פלילית נגד עבד, עונשו בשל מעשהו קטן יותר מאשר לו היה עושה אותה עבירה לאיש חופשי. מצד שני, אם עבד עבר עבירה פלילית נגד מישוהו, הריהו מקבל עונש חמור יותר מאיש חופשי בשל אותה עבירה עצמה. לכן, עבד המכה אדם - אזנו תיכרת (חמורבי, 205); לפי חוקי החתים, עבד שגונב כורתים את אפו ואזניו (לוח 96, a); הגונב מעבד פטור מכפל (לוח 32, b); המקלל אדם אחר נקנס ככסף, בעוד עבד המקלל מות יומת (שם, 33).

לפי חוקי כל האומות, עבד לא נחשב כאדם ולכן ההורגו משלם כדון מזיק, אך לא נהרג (חמורבי, סעיף 219. וכך גם בחוקי אשנונה). לפי חוקי החתים, ההורג עבד משלם תמורתו, אם הרגו בכוונת רצח משלם כפל, ואם הרגו ברשלנות תוך כדי הכאה, ישלם את תמורתו בלבד. נושה הלוקח ילד בעד חובו והרגו - את ילדו ימיתו, ואם לקח ילד עבד - ישלם שלישיית מנה כסף (חמורבי, סעיף 115; וכיצא בזה בחוקי אשור לוח b, סעיף 2).

התורה אינה מאפשרת מכירת עבד תמורת חובות כספיים, אלא רק בעוון גניבה. חוקי המזרח הקדום הכירו בכך שהלווה ואין לו לשלם הופך אוטומטית לעבד, וכן על נזק ברשלנות שאין בידו לשלם (חמורבי, סעיף 34). חמורבי (סעיף 117) אף מכיר במכירת אשת איש לשפחה מחמת חוב. לשבחו ייאמר שהוא מקצר את התועבה הזו באופן שלא תעלה על שלש שנים. גם שנים רבות לאחר מכן, לאורך חלק גדול מן התקופה הרומית, היה שיעבוד בשל חוב שיעבוד עולם - החייב היה הופך ל-Nexum (כרבים: nexi), ולא הייתה לו דרך שחרור.

התורה אוסרת למכור אמה לאדון אחר, להבדיל - חמורבי (סעיף 119) מתיר למכרה גם אם ייעדה לעצמו וילדה לו בנים.

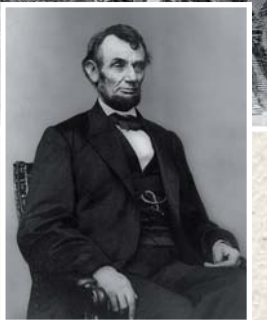
חוקת 'אור נמו' מחייבת את הרואה עבד בורח להסגירו לאדונו, והמשתמט מכך עלול להיענש במוות! החוזה החתי-מצרי (מהמאה ה-13 לפנה"ס) כולל סעיף הסגרה של עבדים בורחים. התורה אוסרת להסגיר עבד אל אדוניו. לא רק הנושאים שבהם מדברת התורה במפורש מלמדים על גישתה לעבד, אלא גם הנושאים שמהם היא מתעלמת. כל האפליות השונות כלפי העבדים לא יימצא מקומם בתורה. יפה העיר מלומד אחד, שאת פרשת העבד שבתורה אין לכנות 'חוק העבד', שכן אין הוא עוסק (כמקביליו במזרח הקדום) ברכישת עבד, סימונו לצורך שיוכו, הענשתו במקרה של בריחה, שאלת זכותו של עבד לרכוש, פיצוי אדוניו במקרה של פגיעת אדם אחר בו וכדו'. נושאם של הפסוקים בפרשת העבד שבראש סדר משפטים אינו אלא מתי וכיצד העבד משתחרר, והשם המתאים לו אפוא הוא: חוק שחרור העבד (ר' מגידוב, 'החוק המקראי', 1998).

תורת חכמי יוון ורומא

גדול חכמי יוון, אריסטו, עיגן את העבדות בחוקי הטבע כפי שהבינם: "אנשים אלו, הנחותים מאחרים כנחיתות הגוף מהנפש... תפקידם השימוש בגופם, תחום שבו הם מוצלחים ביותר... הם עבדים לפי טבעם, וטוב להם יותר להיות נשלטים באופן תמידי..." (אריסטו,

מסגן תמיכה בממשלה, בשנת 1861

אברהם לינקולן

קובעת: "היום יש יותר עבדים בעולם מבכל תקופה אחרת בהיסטוריה! על פי נתוני הארגון האמריקני Free the Slaves, 27 מיליון בני אדם בעולם הם עבדים... העבדות אינה מוגבלת לאזור גיאוגרפי. תופעותיה נפוצות במדינות המערב לצד מדינות מתפתחות..." (ריאיון לתקשורת בתאריך 9/4/09).

פרק ב העבדות בתפיסתן של אומות העולם

בטרם נלמד לעומק את דיני העבדות בתורתנו הקדושה, נסקור תחילה את יחסם של חכמי אומות העולם לעבדות ולעבדים, כדי שנוכל לעמוד טוב יותר על החכמה האלוקית הגנוזה בהלכות תורתנו.

חוקי העולם העתיק

במשך השנים התגלו ספרי חוקים ממדינות רבות בימי קדם, חוקי הבבלים, החתים, האשורים ועוד. מתוכם יכולים אנו לשחזר את מצב העבדים לפני אלפי שנים. שונים הם כמובן החוקים בפרטיהם, אך הנחות משותפות רבות להם, ובנוגע לעבדים ההסכמה המשפטית הייתה שאין הגבלות על האדון ברצותו לעשות בעבד כחפצו. עקב היות החברה באומות אלו נחלקת למעמדות, אין הבדלה בין עבד מתוך העם או מחוצה לו. מכיוון שירד למעמד 'עבד' הרי הוא פחות מדרגת אדם: האדון יכול לחבול בו כרצונו, ואם האדון או אחרים הרגוהו - אין דינם כהורגים בן חורין.

"לפי החוק המסופוטמי, אין לאדון שום מחויבות כלפי עבדו והוא רשאי לעשות בו כחפצו"; "אצל החתים אין יחס חוקי בין הבעל והעבד. הבעל יכול לפצוע, או להרוג את עבדו... ואין אדם אחר זכאי להתערב בדבר זה". על

העבדות בארצות הברית

בארצות הברית, לעומת זאת, עדיין הייתה העבדות קיימת גם בשנים אלו. עד המאה ה-19 יובאו אל ארצות הברית כ-10 מיליון עבדים ממדינות אפריקה, ונוצלו בה ללא שום זכות בסיסית, לעיתים עד מוות. על פגיעה בעבד מכל סוג שהוא, לא נאלץ האדון לתת כל דין וחשבון. השימוש בעבדים רווח בעיקר בגידולי הכותנה שבדרום, ובשלב מסוים נוצר קיטוב בין הצפון לדרום בנושא זה, ששיאו היה מלחמת האזרחים שפרצה בשנת 1861. אנו מורגלים לשמע התיאור המקובל על המניעים שגרמו ליציאה למלחמה, כלשונו הקצרה של הסופר ז'ול ורן: "הצפון יצא נגד הדרום כדי למגר את מוסד העבדות, אסור היה לעם דגול להירתע מלהדביר את העבדות עד לשורשיה" ('הצפון נגד הדרום', פרק ג), אך בהמשך דברינו נבקש לבחון תפיסה מקובלת זו. בסיומה של המלחמה - הצפון ניצח, והעבדים שוחררו בכל רחבי ארצות הברית. גם במאה ה-20 השתמשה גרמניה הנאצית במיליוני בני אדם כעבדים, וברוסיה הקומוניסטית עד לפני כשלושים שנה הוחזקו מאות אלפים במחנות כפייה. בסין ובצפון קוריאה נמצאים גם בזמן הזה ממש, מאות אלפים במחנות של 'חינוך מחדש', בהם הם עובדים עד מוות, ונעדרים כל זכות אנושית בסיסית.

על פי נתונים של ארגון 'אפוק טיימס' (דו"ח מתאריך 4/4/2007), אחד מכל 12 ילדים בעולם חי כעבד. בסודן, במאוריטניה, בניז'ר, ובמדינות אפריקניות נוספות - מוחזקות כמויות עצומות של עבדים בשבי, ועל כל ניסיון בריחה הם נענשים בכריתת איברים. בהודו, בנפאל ובפקיסטן, אחוז גבוה מהילדים נתפס לעבדות בשל חוב, כאשר הריבית המצטברת היא בלתי סבירה ואין סיכוי לשחרור בשום שלב. גם ממזרח אירופה נחטפים מדי חודש (כדרכים מתוחכמות של רמאות והצעות עבודה) מאות רבות של אנשים ונשים לעבדות וניצול במדינות זרות. גב' יעל ליטמנוביץ', רכזת החינוך למאבק בסחר בבני אדם, בסניף הישראלי של ארגון זכויות האדם 'אמנסטי',

התורה אינה מאפשרת מכירת עבד תמורת חובות כספיים, אלא רק בעוון גניבה. חוקי המזרח הקדום הכירו בכך שהלווה ואין לו לשלם הופך אוטומטית לעבד, וכן על נזק ברשלנות שאין בידו לשלם.

פוזום רומאנוס, מרכז רומא העתיקה

אבן ממזר לעבדים, גרין-היל, וירג'יניה

פוליטיקה, ספר ראשון, פרק המישי, 1254). ובמקום אחר: "אין מקום לידידות ולצדק כלפי חסרי חיים, ואף לא כלפי סוס או שור, וגם לא כלפי עבד, כי אין שום דבר משותף ביניהם. העבד הוא מכשיר חי והמכשיר הוא עבד חסר חיים" (אתיקה ניקומאכית, 1161).

תורתו נתקבלה כאמת מוחלטת, והיותה הצדקה לאינטרסים של העמים ההלניסטיים השונים. חרף זאת, באמצע תקופת האימפריה הרומאית התעוררו דיונים בדבר זכויות העבדים. מובן שלא דובר על ביטול העבדות או השוואת העבד בזכויותיו לכן חורין, אך היו שרצו לשלול סוגים שונים של התעללות בעבד. אחד המפורסמים שבהם היה המלומד סנקה, שביקש למנוע קיצוץ איברים ללא סיבה, וכך הוא כותב: "ההגית במחשבתך כי האדם הזה, אשר אתה מכנה בשם 'עבד'... כמוך הוא רואה את הרקיע על ראשו, וכמוך הוא נושם, חי ומת? אתה יכול לראותו כבן חורין והוא אותך כעבד" (המכתב נשלח ללוציליוס, 'מכתבי מוסר', בתרגום א' קמינקא, כרך א, ירושלים ת"ש, מכתב מז, עמ' 101-105).

לא ידוע על השפעה בפועל של אנשים כדוגמת סנקה. במאה ה-2 מגדיר ווארו את העבדים כ'כלי מדבר', בדומה להגדרתו של אריסטו. "לקולות שקראו נגד העבדות לא הייתה מעולם השפעה ממשית על תנאי העבדים או על היחס אליהם, ואף לא בנצרות" (צ' יעבץ, 'עבדות ועבדים במחקר המודרני', בתוך 'אז ועתה' - אסופת מאמרים, כרך ב, הוצ' דביר 2002).

יוצאים מן הכלל היו חוקים מסוימים שבאו להגן על העבדים. כך למשל במאה ה-1 לספירה נאסרה ברומא הפרדת ילדים מהוריהם בזמן מכירה. בתקופת אנטונינוס פיוס (שלפי חלק מהשיטות היה אנטונינוס ידו של רבי), לא יכלו בעלי עבדים להרוג את עבדיהם "ללא סיבה מוצדקת".

אולם להצרת צעדי היהודים התערבה הקיסרות הנוצרית גם בחוקי עבדים. במאה ה-4 אסר קונסטנטינוס על רכישת עבדים נוצרים בידי יהודים, ועל יהודי שעשה זאת הוטל להפקיע מרשותו את כל עבדיו. על מילת עבדים הוטל עונש מוות. חוקים אלו היו חלק מרדיפות הדת הנוצריות שנמשכו לאורך כל ימי הביניים.

הנצרות ככלל, על אף יומרתה לשמש דת חסד ורחמים, לא הביאה להקלה במצב העבדים. אוגוסטינוס, מהוגי הדעות של הנצרות, הצדיק את העבדות כעונש על החטא הקדמון, ושאלו הטרסי הצדיק את העבדות כחלק מהרצון האלוהי.

ניצנים ראשונים של ביקורת

בראשית המאה ה-19 עדיין לא ברור היה שתוכל להיות הוצר אי פעם חברת שפע שבה לא יצטרכו עבדים. הוגה הדעות הרוסי בן הזמן מיכאל באקונין, כתב: "עבדות יכולה להחליף צורה ושם - בסיסה נותר זהה... כבימינו באסיה ובאפריקה, נקראו עבדים בפשטות 'עבדים'... הם מוכרחים בידי הרעב והמוסדות הפוליטיים והכלכליים לתחזק בעבודת פרך את חוסר מעשם היחסי או המוחלט של אחרים. מכאן, הם עבדים. ובאופן כללי, אף מדינה, קדומה או מודרנית, לא הצליחה ולא תצליח לעולם להסתדר ללא עבודת הכפייה של ההמונים, יהיו הם מרוויחי שכר או עבדים, כבסים עיקרי וחיוני באופן מוחלט לחירותם ולתרבותם של המעמד הפוליטי: האזרחים".

הסופר האוקראיני המפורסם גוגול ('מכתבים נבחרים מהתכתבות עם חברים', מכתב משנת 1846) מצדיק את השעבוד של הצמיתים כעבדים לבעלי הכח שאצלם מרוכז ההון, ואף עושה זאת בשם הדת.

הראשון באומות העולם שהטיל ספק במוסריותה של העבדות כתופעה, היה ז'אן ז'ק רוסו (בספרו 'על האמנה החברתית'), הוגה דעות בן המאה ה-18. קל היה להוסיף האירופים לשלול את העבדות, כאשר למעשה כלכלת אירופה כבר לא נסמכה על העבדים ולא היה שום צורך כלכלי או תרבותי בהם.

מלחמת האזרחים - האמנם מאבק לשחרור העבדים?

עם זאת, בארצות הברית שאוכלסה על ידי יוצאי אירופה, פרחו ושגשגו העבדות באותו הזמן. הגורמים לכך היו כלכליים. מבנה הכלכלה במדינות הדרום הצריך עבדים, ולכן העבדות נתפסה כעניין אלמנטרי. האמנם באמת יצאו בני הצפון למלחמה על אידיאליים? האם אכן ביקשו בני הצפון להגשים את הזכות המוסרית של העבדים לחופש? נראה שזו הגדרה הרחוקה מאד מן האמת. הגורמים למלחמה זו היו כלכליים ופוליטיים, יותר מאשר אידיאולוגיים. המתח בין הצפון לדרום החל בבחירות של

שנת 1860 ונבע כאמור מניגודים פוליטיים וכלכליים. בעקבות תוצאות הבחירות שהצביעו על פילוג גיאוגרפי מהותי בין הצפון לדרום, החליט הדרום לפרוש מן האיחוד, כאשר ייצאו הכותנה שנסמך על עבדים הבטיח לו עצמאות כלכלית, ואילו הצפון יצא למלחמה על מנת להחזיר את הדרום לרשותו. נשיא ארצות הברית הנבחר, אברהם לינקולן, סבר ששחרורים - נחותים גנטית, לא העלה בדעתו שוויון זכויות בין שחורים ללבנים, ולא העניק לשחורים זכות הצבעה. הצפון במידה מסוימת הראה גזענות יותר מן הדרום, שכן הדרום נימק את האפליה בהיותם של השחורים עבדים, ואילו הצפון הנציח את האפליה על

הוגי דעות יהודים בעת החדשה על העבדות על פי התורה

בשנת ה'תרכ"ז (1867 למנינם, 7 שנים לאחר פרוץ מלחמת האזרחים) פרסם ראש רבני צרפת, הרב צדוק כהן מפרזיז, את ספרו 'העבדות על פי התורה והתלמוד' בשפה הצרפתית (תורגם לעברית בשנת תרנ"ב, על ידי 'פוקס ונדרס בקראקא 'בדפוס של יוסף פישער').

הרב צדוק כהן, רבה של פרזיז

לדברי המתרגם, "הספר הזה עשה רושם גדול, וחכמים רבים מבני ברית ואשר אינם בני ברית מלאו פיהם תהלתו ויענדו עטרות לראש מחברו".

הרב כהן קובע בפתח ספרו כי "העבדות היתה בזמן משה רבנו עליו השלום מנהג עתיק אשר נקדש כבר ברוב ימים, הכה שורש עמוק במידות ובחיים ומצא מסילות אצל כל העמים". לטענתו התורה "ידעה באופן נפלא לשום לב לחסרונות האדם באשר הוא אדם... בדרך הזה אחזה גם בנוגע להעבדות. אף כי תגלה לנו כמה פעמים את התנגדותה למנהג הזה, בכל זאת לא תאסרו באיסור מוחלט. אך תחת זה תגביל את העבדות בכל מה שתוכל, תעצור בעדה להתפתח ולהתרחב".

הוא מצביע על ההבדלים ביישום העבדות בפועל: "גם אם לא נאסרה העבדות בעיקרה בתורה הקדושה, לא תהיה אצל העבדים מה שהייתה אצל יתר העמים הקדמונים גם היותר מתוקנים, גם מה שהייתה עוד בימינו בארצות הברית באמריקא". מעניין שלדבריו, "נוטעי הדרום באמריקע" טוענים "כאריסטוטלס בשעתו", שיש גזעים שנוולו להיות כפופים ומשועבדים, ולא כפי שלמדנו בתורה שכל בני האדם שווים

ונבראו בצלם, ואם יש מי שנגזר עליו עבדות הרי זה בשל החטא והפגם המוסרי, ולא בשל נחיתות גזעית. הרב כהן מצביע על כך שחוקי המוסר של התורה מונעים מעיקרם את הצורך למכירה לעבדות. "גם אם נמצאו עניים ואביונים אצל אבותינו הקדמונים, ושואלים על הפתחים (בעטטלר) לא היו בתוכם מעולם. המושג הזה גם אין לו מלה בשפת עבר של כתבי הקודש" (אולם ראה שמואל א, לו).

ב"אגרות אל הנוער היהודי" כתב הלל צייטלין: "ככל שמדינה (בעולם העתיק) התעצמה, ככל שעלתה במעלת התרבות, כן נאלצה להרכות במלחמות כדי לרכוש עבדים, וכן הלך והידרדר יחסם של האדונים אל עבדיהם המעונים. קאוטסקי וחוקרים אחרים הוכיחו בעליל שהציוויליזציה הרומית הייתה כולה מיוסדת על מלחמות בלתי פוסקות, שפרצו בעיקר בגלל הצורך לספק יותר ויותר עבדים בשביל הייצור ההמוני, וככל שגדל המשק והתפתחה התעשייה - כן נעשה מצב העבדים בלתי נסבל וקשה ללא נשוא.

ר' הלל צייטלין הי"ד

האמת האלוקית... דורשת אפוא לבטל את העבדות מכול וכול, אולם התורה נאלצה להתחשב עם מצב העולם בעת ההיא, עם התנאים החברתיים, ועם טבעו של האדם, צרכיו וחולשותיו" (התפרסם במקור ביידיש

ב'אגרות אל הנוער היהודי', ותורגם לעברית על ידי מוסד הרב קוק, י-ם תשמ"ג, תחת השם: א"ב של יהדות).

רבי שמשון רפאל הירש, לעומת זאת, נותן הצדקה לעבדות של בני חם: "רבה המהומה בעולם ממעשי ידיו של חם... הרי אלו אומות היוצאות לכבוש, להאביד ולהרוס, לאכול ולשתות. אומות הולכות ובאות, וכל עצמן אלימות גסה, חושניות, בהמיות... אם נתבונן עתה במציאות ההיסטורית, נוכל לומר: שיא הפריחה של יפת הוא יוון; שיא הפריחה של שם הוא עבר, העם העברי, עם ישראל, הקורא בשם ה' בין אומות העולם. עד היום הזה - רק מיפת

רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל

ומשם, מיוון ומישראל יצאה תרבות והוראה לעולם. כל אוצרות הרוח של האנושות - מקורם בשם ויפת, וגם היום, כל התפתחות נוספת של תרבות וחינוך היא המשך לתרבותם... "ארוך כנען!" "בגסות ובחושניות לוחטת לא יציץ ולא יפרח האדם; אומות השטופות בתאוה, והיצר שולט בהן, מקפחות חרות ועצמאות, וסופן להיות עבדים... נח מבקש שכנען יהיה עבד לשם. תהיה זו הצלה לכנען, שהשיטה המנוגדת לו תגיע לשלטון... אולם, המטרה לא תושג מיד. יפת הוא המתווך בין חם לבין שם. חם איננו מוכשר לקבל מיד את תורת אלוהים שם. על הפרא להיות בן תרבות תחילה... תחילה יש לעדן את הלב ולחנך אותו ל"טעם טוב"; על האדם להבין ערכים, הנעלים מתפיסת הפרא, אפילו הללו גם הם

רק ערכים גשמיים. הפרא צובע את עורו ומשנה את הופעתו החיצונית, בכך כבר החל לעצב את דמותו וכבר נכנס לכלל תרבות... סופו שילמד לשעבד את לבו לרצון האל-היחיד... בכניעתו של כנען לשם יזכה גם כנען למלא את ייעודו האלוהי".

רבי אברהם יצחק הכהן קוק מסכים איתו, לפחות במישור פרשנות המציאות שבדיעבד: "ודע יקירי, שכל הדברים ההיסטוריים שהיו במציאות צריכים שיובנו על פי תעודותיהם, עם הדברים המסובכים מהם בהשגחת ד', לכוון הטוב והחסד באחרית. וכיוון שאנו רואים שהרבה עבדים יצאו מגזע חם יותר משני הגזעים האחרים, אנו מכירים שלתכלית ההשלמה הכללית - היו הם ראויים לעבדות, ולו התרוממו לחירות בלא עת, פעלו

רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

בדואי, בחירותם הבלתי-ראויה להם, לרעה על הרוח האנושי ועל דרכי חיי הציבור והיחיד, וזהו תכלית הבנת קללת נח" (אגרות הראי"ה, עמ' 12). אם ננסה אכן להתחקות אחר דרכי ההשגחה, הרי שבמבט לאחור, קבוצת האפרו-אמריקנים הנמצאת כיום בארצות הברית, אמנם השתלמה והתפתחה! ועל אף ששנות סבל רבות מאחוריהם, כעת הם אזרחים שווים זכויות במדינה שבה יש שפע פרנסה והשכלה. בעוד אלו שנשארו באפריקה ולא עברו תהליך זה, נחשלים וסובלים הרבה יותר, גם אם אינם עבדים בפועל.

ברכת הקונה עבד

במאה ה-17 הפכה הולנד למעצמה כלכלית ענקית ולמרכז סחר עולמי. ליהודי אמסטרדם נוקף חלק לא מבוטל בהצלחתה הכלכלית של המדינה. את הקהילה המפוארת באמסטרדם הקימו מגורשי ספרד ופורטוגל, ואליהם הצטרפו בהדרגה אחיהם האנוסים שברחו מאימי האינקוויזיציה. בין יהודי הקהילה נמנו סוחרים מוכשרים שניהלו עסקים חובקי עולם. באותם ימים הפכה אמסטרדם למרכז סחר העבדים הגדול בעולם, וכמובן שגם אותם סוחרים יהודים נטלו חלק בסחר זה.

בספר מיניאטורי בשם 'סדר מאה ברכות' שנדפס באמסטרדם בשנים תמ"ז-תמ"ח (1687/8), הכולל ברכות, תפילות ומנהגים לזמנים שונים, נמצאת התפילה הבאה, שהתאימה אז לרוח הזמן והמקום:

ברכה כשקונים עבדים

כשקונה ישראל עבד צריך לברך עליו, ויאמר המברך:

רחום רחם וזכור אדון העבד הזה לשמוח במעשיו ולהשתעבד בו ובבניו אחריו כאמור והתנחלתם אותם לבניכם אחרים לרשת אחוזה לעולם בהם תעבדו. ברוך אתה ה' הטוב והמטיב.

לתפילה זו ישנה גם גרסה בארמית בסדור כמנהג קהילות ספרד שנדפס בוונציה בשנת רפ"ד (1524), ושם בדף תסז/ב, מופיעה התפילה דלהלן:

רחמנא לדכריה למארי
עבדא דא למחדי
בעובדוהי ולאשתעבדוהי
ביה ובבניה בתריה כעניינא
דאמור קרא: והתנחלתם
אותם לבניכם אחרים
לרשת אחוזה לעולם בהם
תעבדו. ברוך אתה ה' הטוב
והמטיב.

הרב שמואל לוינסון

[תודתנו נתונה לר' אלי שטרן, מחבר 'נוטריקון', על הרשות הניתנת להשתמש בתצלומים.]

רקע גזעי בלבד. רק בשנת 1862 הפך לינקולן את סיסמת המלחמה לשחרור העבדים (פרנק ל' ויליאמס, 'לעשות פחות ולעשות יותר: הנשיא וההצהרה - חוקית, צבאית, ופוליטית', עמ' 74-75).

בצפון לא היתה עבדות, כי הצפון לא צריך היה את העבדים. אבל על פי החוק (עד שהפך שחרור העבדים לחלק ממטרות המלחמה), היה חייב הצפון להסגיר עבד הבורח מן הדרום. לא הצפון פסל את העבדות, ולא הדרום ראה בה אידיאל. רבים מן האבות המייסדים של ארצות הברית החזיקו עבדים, ביניהם ג'ורג' וושינגטון, תומאס ג'פרסון וג'ימס מדיסון.

המלחמה בארצות הברית לא התנהלה כמלחמת אידיאלים של אהבת אדם. מאות אלפי אמריקנים נהרגו בה, אלפים עונו עד מוות ונכלאו בבידוד ובהרעבה, משני הצדדים. במהלך המלחמה הורה אחד ממפקדי הצפון על גירוש יהודים מכל האיזור: מייג'ור ג'נרל יוליסס גרנט פרסם צו (שנודע כצו מספר 11) שהורה על גרושם של היהודים מהאזורים שבהם שלט צבאו במערב טנסי ('הקיבוץ היהודי באמריקה בשנות התעצמותו', ב' קורן, ירושלים תשל"א, עמ' 249-250).

כך מסכם את הדברים ד"ר ארנון גוטפלד: "על פי המיתוס המקובל הייתה מלחמת האזרחים מלחמתו של

הצפון למען שחרור העבדים. אכן, הבים בעולם מאמינים כי לספרה של הרייט ביצ'ר סטאו, 'אוהל הדוד תום', הייתה השפעה מכרעת על פרוץ המלחמה, וכי הצפון יצא ל'מלחמת מצווה', שמטרתה להעביר את העבדות מן העולם. מיתוס זה הפך אמנם מהתיאור ההיסטורי, אך אין לו כל אחיזה במציאות ההיסטורית.

אברהם לינקולן, שלאחר הירצחו הפך להיות "קדוש" אמריקני שמסר את נפשו למען שחרור העבדים בסיומה של מהדורה נוספת של מלחמת בני אור בבני חושך, הודיע נחרצות בתחילת מלחמת האזרחים, כי אם יוכל לקיים את הברית על ידי כך שישחרר את כל העבדים - יעשה זאת, ואם יצליח לקיים את הברית על ידי כך שלא ישחרר עבד אחד - יעשה זאת, ואם יקיים את הברית על ידי שחרור מחצית העבדים - יעשה זאת, שכן מטרתו העיקרית היא לשמר את הברית.

הילת הקודש המוסרי הוקנתה למלחמה תוך כדי התרחשותה באמצעות תעמולה מגמתית. המלחמה הייתה אירוע מחריד, שהפיל למעלה מ-620,000 חללים ועשרות אלפי פצועים וגרם חורבן והרס כללי. עלותה הכספית נמדדה ב-20 מיליארד דולר. החורבן הנפשי והמוסרי, השנאה, האכזריות והשחיתות, שצמחו תוך כדי המלחמה ואחריה, אינם ניתנים למדידה ולהערכה. מכל מקום, בעת הקטל הנורא, תוך כדי המלחמה, לא יכול היה מנהיג כלינקולן לעמוד לפני הורי הנקטלים ולהסביר להם, שדור שלם של אמריקנים נכחד בשל בעיות של פירושי החוקה או אינטרסים כלכליים. אז נעשתה המלחמה למטע צלב הומני, שהכרזת גטיסבורג (Gettysburg) היא תמצית בשורות: "עלינו פה לקדש את עצמנו למשימה הגדולה העומדת עדיין לפנינו שמימשל של העם, בידי העם, למען העם, לא יחדל מקרב הארץ..." המלחמה הפכה למטע צלב שלווה בתופעות קיצוניות של "סופר-פטריוטיזם", התעלמות מזכויות פרט בסיסיות ורדיפת אלה שמחו כנגד המלחמה, כי ביקורת על המלחמה הפכה ל"בגידה". הייתה זו תקופה עצובה למסורת זכויות הפרט והדמוקרטיה בארצות הברית.

רוב ההיסטוריונים מסכימים, כי הבעיות הכלכליות וביטוין הפוליטי הן אלה שהיו המניע העיקרי למלחמה. המאבק ניטש על השליטה בממשלה הפדראלית בין החוואים ובעלי המטעים הגדולים שבדרום לבין בעלי ההון, החקלאים והסוחרים העולים בצפון ("גוטפלד ארנון, 'הסיבות למלחמת האזרחים ומשמעותה בהיסטוריה האמריקנית', הוצ' משרד הביטחון, 1989).

היסטוריונים מודרניים טוענים כי גוטפלד נותן דגש רב מדי על הנושא הכלכלי, וכיום מכירים בקשת רחבה יותר של גורמי קיטוב בין הדרום לצפון. אך עדיין רוב ההיסטוריונים מסכימים שמטרת המלחמה לא הייתה שחרור העבדים, ושממתנגדי העבדות מלכתחילה היו מיעוט קטן בצפון.

כשתנאי החיים קובעים את ערכי המוסר

ביטול העבדות ושלילתה, באו תמיד כאשר לא היה בה שום אינטרס כלכלי במקרה הטוב, או במקרה הפחות טוב, כאשר היה אינטרס לניגוח המצדדים בעבדות מסיבות כאלו ואחרות. עד היום הכלכלה מבוססת על פערים ועל חוסר הגינות שהמערב מעדיף שלא לראות. הבטחת מעמדו של העובד הנחות תלויה במערכת המוסרית של העם בפועל.

גורל העבדים תלוי, מלבד בטוב ליבם של אדוניהם, במצב הכלכלי של המדינה. כאמור לעיל, המבנה הכלכלי

של האימפריה הרומית, כמו גם של מדינות הדרום בארצות הברית של המאה ה-18, הביא לדרישות יתר מהעבדים ולמטעי ציד אדם בארצות רחוקות. הרומאים, או חוואי דרום ארצות הברית, לא היו רעי לב יותר מהבבלים במאה ה-10 לפנה"ס, או מהחלפים העבאסים בימי הביניים, שלא רדו בעבדים עד מוות ולא שלחו ציידים אדם לקצוני תבל. הם פשוט חיו במערכת כלכלית שונה.

במדינות שבמזרח הקדום ריכזו הכח וההון היה בידי המלוכה בלבד. זו העסיקה מערכת של 'מס עובד' וכן גביית מסים שיטתית, ולכן לא היה צורך רב בעבדים ואף לא משתלם היה לאדם פרטי לכלכל אנשים נוספים מלבד משפחתו. העבודה הפרטית הייתה זעירה, והמבנה המשפחתי הספיק לה. לעשירים היו עבדים כמותרות.

מבנה החברה ברומא המדינה, כלל בשלב מסוים כמות גדולה של 'לטיפונדיות', חוות גדולות שהצריכו כח עבודה רב הרבה יותר ממכמות האנשים ששלטו בהם. כך נוצר צורך ממשי בעבדים, שהביא אט אט את האימפריה הרומית להפוך את העבדות לשיטה ולתחליף למאמץ רומאי. המאמץ הרומאי היה בעיקר בשדה הקרב, ולאחר שמאות אלפי שבויים נלקחו בקרב, לא נותר לרומאים אלא לצפות במשחקי שעשועים, כשהעבדים עושים כעבורם הכל עד מוות.

הגורם העיקרי לעלייה העצומה במסעות ציד האדם באפריקה בשנת 1793, היה העובדה הפשוטה שבשנה זו הוכנס לשימוש בדרום ארצות הברית 'מִפְרָד הכותנה' (cotton gin), שהצריך כח עבודה רב יותר. לעומת זאת, אחד הגורמים לדלילות אוכלוסיית העבדים במסור פוטמיה הקדומה, היה תקופות של היעדר מלחמות, שהביאו לעליית מחירי העבדים ולחוסר כדאיות כלכלית להסתמך על עבודתם במקום עבודת העם עצמו.

יתירה מכך, גם התערבות חוקית לביטול העבדות אינה חזקה יותר מהמצב הכלכלי. המשטר הקומוניסטי ששלט על חלק גדול מהעולם עד לפני כשלושים שנה, לא דגל כמובן בעבדות. אך בפועל, הגיעו ה'חברים' שבו למצב די דומה לעבדות. אלו נאלצו לעבוד כעבור אמא רוסיה (תחת איום מתמיד על חירותם, כשעזיבת הארץ גם היא אסורה והגשת בקשה לעזיבה מהווה סכנת חיים), כשבתמורה המתינו בתורים ארוכים עד כדי יומיים שלשה כדי לזכות למנת הלחם השבועית.

עד היום השפע המערבי בנוי על ריכוזיות, לפיה ההון מרוכז בידי מעטים, והעבודה נעשית בידי רבים. ככל שמתרחקים מהמעגל המרכזי, קבוצת האוכלוסייה גדולה יותר ועובדת קשה יותר, כאשר במעגל האחרון נמצא העולם השלישי, בו התנאים הם תנאי עבדות של ממש. לא רק במדינות זרות שבהן עובדים כעבורנו, אלא גם בתוך המדינה מבוצעות העבודות ה'שחורות' על ידי פועלים בני עמים אחרים, העובדים בתנאים קשים, שעות רבות, תמורת שכר מגוחך. אין אנו מכנים אותם 'עבדים', אך אנו בהחלט נהנים מהפער הכלכלי בין המדינות, המאפשר לנו לנצל בני מדינות נחשלות יותר שיתנו בעד כסף מועט משלנו. המערב מסתפק אפוא בהצהרה הסמלית על ביטול העבדות והופכה לאבן בוחן, אך מתמיד להתעלם מן המצב בחיים האמיתיים.

בריאיין לתקשורת (כתאריך 9/4/09) מסבירה ד"ר אלה קרן: "כיצד ייתכן שבעולם המודרני, הנאור והמפותח - שבו מכהן אדם שחור-עור כנשיא המעצמה הגדולה בעולם - יש יותר עבדים מאשר היו לפני מאות שנים? העולם שלנו סוגד לאלוהי הקפיטליזם. סחר בבני אדם הוא עניין רווחי: הוא מאפשר לנצל אנשים באופן המרבי ולגרוף רווחים מקסימליים. כאשר החוק נמצא בפניגור

מתמיד אחרי המציאות, משתלם לקחת את הסיכון - כי הסיכויים להיתפס ולהיענש - קלושים. אנהנו הצרכנים רוצים לקנות ובזול - ולא מעניין אותנו איך המוצרים מיוצרים ובאילו תנאים. במחקר שערך ארגון Free the Slaves בשיתוף עם אוניברסיטת קליפורניה בברקלי, תועדו מקרים של סחר בבני אדם ועבדות ביותר מ-90 ערים ברחבי ארצות הברית, המדינה שחרטה על דגלה את המאבק בעבדות בזכות עברה הטעון. על פי הערכה, מידי שנה נסחרים בארצות הברית 800 אלף בני אדם (!); ביבשת אירופה נסחרים מידי שנה 500 אלף בני אדם (!). התנאים המדיניים קובעים, ולא הקוד המוסרי. המערב משתף פעולה כלכלית עם סין המחזיקה מאות אלפים במחנות כפייה בעבודת פרך עד מוות, או סתם כך בקצירת איברים לשם כסף; מעלים עין מטבח 150,000 בני אדם בסוריה, ומתעלם מפעולות כוחניות

לא רק במדינות זרות שבהן עובדים כעבורנו, אלא גם בתוך המדינה מבוצעות העבודות השחורות' על ידי פועלים בני עמים אחרים, העובדים בתנאים קשים, שעות רבות, תמורת שכר מגוחך.

של רוסיה. את הקוד המוסרי קל להפעיל מול חלשים, לדרוש מישראל דרישות שונות ולא סבירות, להמשיך ולהכחיש את שואת הארמנים וכיוצא בזה. כך הכלכלה וחברת השפע המערבית מסתמכת בפועל על עבדות בעולם השלישי, מוצרי הצריכה שלנו מיוצרים במזרח כחלק מכלכלת ניצול, ובמקרים רבים גם בשימוש רשמי בעבדים. החברה המערבית לא באמת הכריזה על ביטול העבדות, אלא על הוצאת העבדות מתחומיה. נוח לה להביא ממרחק לחמה, מפירות העבדות הרחוקה מעיניה.

פרק ג יחסה של תורתנו הקדושה לעבדות

התורה יוצרת שינויים מפליגים במעמד העבדים, בסדרה של חוקים. כשלב ראשון מבטלת התורה את מעמד העבדים בתוך העם. העבדות אצל העני יכולה להיות כורח המציאות, אך לעולם אין היא עוברת תקופה

של שש שנים. בניגוד לעמים אחרים, בהם נוצרו מעמדות על ידי הצטברות הכח אצל החזקים, ר'בחר עניא אזלא עניותא, בעלי הכח דאגו לריביות ולתנאים אחרים שהאריכו את העבדות כמעט ללא הגבלה, וכך נוצרו מעמדות חלשים שהופלו בחוק, אצל ישראל העבדות אינה יכולה להיות יותר ממצב זמני, אין 'מעמד עבדים'.

דיני עבד עברי - הגנה מפני פערי מעמדות בעם

בתורה רואים אנו שלפעמים יותר משהאדון חפץ בעבד, רצה העבד בחיי העבדות: ”וְאִם אָמַר יֹאמֵר הָעֶבֶד אֶהְיֶה אִתְּךָ אֶת אֲדֹנָי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בְּנֵי לֹא אֶצְאָה חִפְשִׁי” (שמות כא. ה). לאדם כזה נוח להיות 'ראש קטן', מסודר בחיים תמורת עבודתו ולא לחפש עצמאות. כיצד מתמודדת התורה עם משאלה שכזו? התורה לא מבטלת אותה, שכן אדם זה החפץ בעבדות אכן נמצא במצוקה, תנאי החיים הם שהביאורו לכך. התעלמות ממצבו תפגע בו, והוא יסתפק לאדון אחר בצורה אחרת תוך כדי עקיפה של החוק. התורה מעמידה אותו במקום, אדרבה, רצונו ייעשה, הוא יכול להיות עבד עולם (וגם זה רק עד היובל) אך אזנו נרצעת. כאות קלון לכך שבחר בעבדות בני אדם ולא בחירות ובעבדות ה' לבדו.

החירות בכתבי רבי אברהם אבן עזרא

בין המאורות הגדולים שהאירו לעמנו בתקופת תור הזהב, מושך את העין אורו של רבי אברהם אבן עזרא, אשר התייחד בשלל גוונים, וצעד בנתיבי יחידיאי לו. חותם המקוריות טבוע על פירושיו החידתיים, החתומים בלשון קצרה, ובמקומות רבים מתנוצץ בהם זוהר של חדשנות וחרifות.

כשל העובדה שרוב כתביו הם פירושים לכתבי הקודש וכמעט שלא עסק בכתביה הרצאתית ושיטתית, בירור דעותיו והשקפות עולמו הינו מלאכה מורכבת, אשר למרות הניסיונות שנעשו בה במשך הדורות לא באה עדיין אל חקרה.

בבקשנו לברר מקחו של צדיק בשאלת החירות, נעיין ראשונה בדבריו על שלילתה הבוטה ביותר של החירות, הלא היא העבדות. דרכו של ראב"ע לפרש, מלבד את פסוקי התורה ופרשיותיה, גם את סדר מסירתם וכתביבתם, ולתת טעם למקום שבו נכתבו. בפתיחת פרשת משפטים תוהה הוא מדוע מתחילים משפטי התורה, העוסקים בהגנה על החלשים

והנעשקים, דווקא בדיני העבד והאמה. על כך משיב הוא: ”...ואין לאדם בעולם יותר קשה עליו מהיותו ברשות אדם כמוהו, על כן החל משפט העבד” (שמות כא, ב). בפירושו הקצר לאותם הפסוקים הוא מוסיף ומסביר כי כל שיעבוד של אדם לאדם אחר הוא מעשה חמס ועוול. "והעיקר, שלא יעשה אדם חמס ויכריח

על זאת דרש רבן יוחנן בן זכאי את דרשתו המפורסמת: ”אזן ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים, והלך וקנה אדון לעצמו - תרצע” (קדושין כב, ב). לאמור: האדם הפשוט לפעמים רוצה הוא בעבדות. התורה מניאה אותו מכך בדרך של חינוך ולא בדרך של ביטול, ואכן, חכמינו גינו את האדם המוכר עצמו לעבדות (ערכין ל, ב).

התורה מבטלת מהמוכר עצמו גם את השם "עבד", ואומרת ”כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים” (ויקרא כה, נה). אין אדם מישראל באמת עבד של חברו, שכן כולנו עבדי ה'. ”כִּי יִמְוֶךְ אֲחִיךָ עִמָּךְ וַיִּמְכַּר לָךְ לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבַדְתָּ עֶבֶד” (שם כה, ט). כך דואגת התורה לעבד בכמה וכמה תחומים: אף שהאדון זן את אשתו של העבד, היא משתחררת תמיד יחד עם בעלה. בצאתו מעניקים לו מן הגורן ומן היקב, ועוד הלכות שפירשו חכמים, עד שקבעו (קידושין כ, א): ”הקונה עבד עברי - כקונה אדון לעצמו”.

גם בנוגע למכירת נערה לאָמָה, אותה התירה התורה עד התבגרותה של הנערה (שאז לא ראוי שתהיה תחת רשות אחר). הגבילה התורה את הקונה, שלא ינהג בה הפקר כעבדים אלא יבחר אם לשחררה עם התבגרותה, או להשיאה לבנו כנישואין לכל דבר. ומוני המצוות אף מנו כמצווה לקונה אמה, שיישאנה או ישיאה לבנו, כפי שכותב ספר החינוך (מצוה מג): ”ריחם האל על העניה הנמכרת ועל אביה שנוצרך למכרה, וציוה הקונה אותה

לישא אותה לאשה ולעשותה גברת, כי א-ל רחום וחנון הוא. ואם אין הקונה חפץ בה לעצמו, שיישאנה לבנו, כי גם עם בן אדוניה תשמח ותגל”

בשל הלכות ייחודיות אלו, לאורך ההיסטוריה הישראלית לא נוצרה מעולם שכבה של עבדים. מעמד חברתי זה, שקיים היה בכל אומה ולשון, לא היה בעם ישראל. על אף שבאופן 'רשמי' לא בוטלה העבדות בעם ולא נאסרה, מנעו משפטי התורה להופכה כלי לפיצול מעמדות בעם.

סייעו לכך שאר החוקים המיוחדים של התורה, לפיהם אין החובות מצטברים והולכים על השכבה הנחשלת, שכן בשמיטה בטלים כל החובות. גם מי שִׁמְךָ ונאלץ למכור את נחלת אבותיו, מקבלה חזרה ביוכל. לעני מצווה להלוות ואין לקחת ממנו ריבית. חוק אחד היה לגר ולאזרח הארץ, ובכך נוטרלו כל המגנונים הדוחפים את החלשים אל מעגל העוני. גם מי שכבר הידרדר אל תחום העוני, לא היה צריך לקבץ נדבות, שכן מעשר כל הארץ יועד בעבורו שנתיים בשביעית - לקט שכחה ופאה, פרט ועוללות, המתינו לו בשדה.

נתבונן מעט בחוקי העבד העברי על פי התורה, ונראה מה הביא את חכמים לקבוע: "הקונה עבד עברי כאילו קונה אדון לעצמו".

העבד אינו נמכר בפרהסיה על אבן המקח ולא בסמטה

ראב"ע מפרש כי הטעם שבשלו סיבבה ההשגחה כי משה רבנו יתחנך בבית פרעה, הוא כדי שתהיה נפשו "על מדרגה העליונה... ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים" (שמות ב, א). רק הודות לחינוכו כבן חורין, יכול היה משה להילחם בהמשך חייו להגנת החלשים והצלת העשוקים. "הלא תראה, שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס, והושיע בנות מדין מהרועים, בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאנן מהמים שדלו" (שם). לעומתו, בני ישראל שגדלו כעבדים אכן היתה נפשם שפלה, ואף כאשר קמו עליהם אויבים כמצרים ועמלק, וביקשו להורגם, לא קמה בהם רוח להילחם (שמות יד, א).

הזכרנו את הכינוי 'המלך באמת' המתייחס לקדוש ברוך הוא. אולם כינוי דומה מופיע במשמעות נוספת, כאשר ראב"ע מתאר את איש המעלה אשר זכה לחירות מושלמת. זהו אדם שהצליח להתגבר על שיעבוד הקשה אף יותר משיעבוד העבדות והמלכים, ואשר אך מעטים נחלצו ממנו. שיעבוד האדם לתאוותיו. "נזיר מגורת נור... דע, כי כל בני אדם עבדי תאוות העולם. והמלך האמיתי, שיש לו נזר ועטרת מלכות בראשו - כל מי שהוא חפשי מן התאוות!" (במדבר ו, ז)

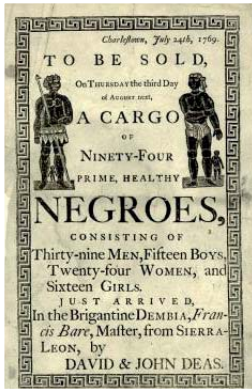
ובקוראו לאדם לזכור את ייעודו כעבד ה', ולא להשתעבד לעבדויות אחרות, שורר אבן עזרא בתוכחתו הידועה "אם לא תדעי, נפשי, אחריתך":

לְאֵל חַי אֵת אֲמֹה / לְעִבְדָּהּ, וְלִמָּה

עֲבַדְתָּ הָאֲדָמָה? / שׁוּבֵי וְדַעֵי מַה

תֹּאמְרֵי לְאֲדוֹנֶיךָ -

וְאֵיךְ עַל זֶה לֹא פָקַחְתָּ עֵינֶיךָ?

כדרך שהעבדים נמכרים, שנאמר לא ימכרו ממכרת עבד - אינו נמכר אלא בצנעה ובדרך כבוד (תורת כהנים, ויקרא כה; רמב"ם, הל' עבדים א, ה); אין האשה נמכרת בגניבתה, ולא מוכרת את עצמה (סוטה כג, א; רמב"ם שם א, ב). הימצאותה של אשה תחת יד אחר נוגדת את ערכי הצניעות; גר אינו נמכר בעבד עברי (בבא מציעא עא, א; רמב"ם שם). ירדה תורה לסוף דעתו ומצבו של הגר, שאין להשפילו גם במכירה לעבדות, ואף אם גנב!

כל עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך... זו עבודה שאין לה קיצבה... לא יאמר לו: 'עדור תחת הגפנים עד שאבוא', שהרי לא נתן לו קיצבה, אלא יאמר לו 'עדור עד שעה פלונית'... ואפילו להחם לו כוס של חמין והוא אינו צריך - אסור (תורת כהנים, שם; רמב"ם שם א, ו); אסור לבקש מהעבד להוליך כליו אחריו לבית המרחץ, שנאמר ”לא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבַדְתָּ עֶבֶד”. אסור להעסיקו כספר לרבים או נחתום לרבים, אלא אם כן הייתה זו אומנותו קודם שנמכר (תורת כהנים, שם; רמב"ם עבדים א, ז); אין לדרוש מהעבד ללמוד מלאכה שלא למד בהיותו בן חורין, אלא יעבוד במה שהוכשר לפני עבודתו (שם).

כל עבד עברי חייב האדון להשוותו אליו במאכל ובמשקה, בכסות ובמדור שנאמר - ”כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ...” וחייב לנהוג בו מנהג אחווה (קידושין כ, א; רמב"ם שם א, ט); חלה העבד, פחות מארבע שנים, עולה לו למנין שש (קידושין טז, ב; רמב"ם שם ב, ה); האדון חייב במזונות אשתו של העבד, ובכל אופן מעשי ידיה לעצמה (קידושין כב, א; רמב"ם שם ג, א).

עבד שלא רצה לצאת, ונרצע, משתחרר במיתת האדון ואינו ירושה לבן (קדושין יז, ב; רמב"ם שם ג, ז); כהן אינו נרצע, כדי שלא יהיה בעל מום (קדושין כא, ב; רמב"ם שם ג, ח); אשה אינה נרצעת (ספרי, פרשת ראה; רמב"ם שם ג, יג). ככלל, הרציעה נעשית באוזן, שהיא אבר סחוסי, ואין ניקובה כרוך בקושי רב או בסיכון של זיהום וכדו', כפי שעד ימינו אנשים מנקבים את אזניהם לשם הטלת תכשיטי נוי.

מציאת העבד לעצמו (משנה בבא מציעא א, ה; רמב"ם, הל' גיילה ואבידה יז, יא), בשחרור העבד יש להעניק לו בשווי שלשים סלע (קדושין יז, א; רמב"ם, הל' עבדים ג, ד).

אין האב רשאי למכור את בתו אלא אם כן הֶעֱנִי ולא נשאר לו כלום, לא קרקע ולא מטלטלין ואפילו כסות שעליו, ואף על פי כן כופין את האב לפדותה אחרי שמכרה (קדושין כ, א; רמב"ם שם ב, ב); הקונה אמה אינו רשאי למכרה לאחר, והדבר נחשב לבגידה, אלא או ישאירנה אצלו או ישחררנה (שמות כא, ח).

בנוסף, הגבילו חכמים את המכירה על גניבה בלבד, ואפילו לא על הקנס הבא על הגניבה כגון כפל. הורדוס נהג למכור לעבדות גם גנבים שבאו במחותרת, ומכרם אף לנכרים, ועל כך גינוהו בישראל (יוסף בן מתתיהו, 'קדמוניות היהודים', א טז, א ו-ג, יב).

דיני עבד כנעני במקרא

לעומת דיניו של עבד עברי, המרוקנים מתוכנו את התואר 'עבד', באשר לעבד כנעני נאמר (ויקרא כה, מד-מו): ”וְעִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ אֲשֶׁר יִהְיוּ לָךְ מֵאֵת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתֶיכֶם מִהֶם תִּקְנֶה עֶבֶד וְאִמָּה: וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם מִהֶם תִּקְנֶה וּמִמִּשְׁפַּחַתֶּם אֲשֶׁר עִמָּכֶם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּאֶרְצְכֶם וְהָיוּ לְכֶם לְאֻחָזִי: וְהַתְּנַחְתֶּם אֹתָם לְבְנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרִשְׁת אֻחָזִי לְעֵלָם בְּהֶם תַעֲבֹדוּ וּבְאֻחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו לֹא תִרְדְּהוּ בּוֹ בְּפָרֶיךָ”.

עבדות זו על פי התורה היא על ידי קנייה. אנשים מהגויים אשר סביבות ישראל, או מהגרים התושבים,

הרב מנחם טייטלבוים

שאינן ידם משגת לפרנס את עצמם ומוכרים את עצמם מרצונם לעבדות (כפי שמורה המשך הכתוב העוסק במקרה ההפוך - ישראלי שהעני ומכר את עצמו לגר תושב). בשום מקום לא התירה התורה מסעות צייד אדם וסחר בנפשות. להיפך, נאמר (דברים כג, טז-יז): ”לֹא תִסְגֵּר עֶבֶד אֶל אֲדֹנָיו אֲשֶׁר יִצַּל אֲלֵיךָ מֵעַם אֲדֹנָיו: עִמָּךְ יֵשֶׁב בְּקִרְבְּךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּטוֹב לוֹ לֹא תוֹנְנוּ”. ואילו ”וְגִבַּב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ - מוֹת יוֹמָת” (שמות כא, טז). אמנם התורה מפרשת כי עונש זה נאמר רק בגונב מבני

חבלית שיש-עבדים הנמיים מובלים כשקולד על צווארם

ישראל (דברים כד, ז), אבל גם אם אין העונש שווה, אין ספק שהאיסור אף בנכרי, שהרי אפילו גזל ממון נכרי אסור, קל וחומר גונב נפשות (כמבואר בסנהדרין פו, ב ובהל' גניבה ט, א ש'לא תגנוב', הכולל גם גוי, 'בגונב נפשות הכתוב מדבר'). התורה קובעת עונש מוות להורג עבד כנעני (שמות כא, כ; ראה רמב"ם, הל' רוצח ב,י), וכן שחרור לחובל בעבדו ומוציא שן או עין (שם כא, כז); שור ההורג עבד כנעני - ייסקל (שם כא, לב); ישראל שהרג עבד בשוגג - גולה לעיר מקלט (מכות ה, ב וברמב"ם שם).

”לעולם בהם תעבודו” - מדוע?

התורה אסרה לשחרר עבד כנעני, ”לְעֹלָם בְּהֶם תַּעֲבֹדוּ” (ויקרא כה, מז). אין הכוונה שיש מצווה לעבוד ולהשתעבד בגויים, שהרי אין שום עניין לקנות עוד ועוד עבדים גויים, כדי להשתעבד בהם יותר (ולדעת רבי ישמעאל, 'לעולם בהם תעבודו' אינו אלא רשות, ראה גיטין לח, א). האיסור הוא פעולת השחרור דווקא. האיסור לשחרר עבד הוא רק אחרי שמל וטבל, כאשר הוא כבר כישראל לכל דיניו, ואילו עבד שלא מל וטבל - חוזר ומוכרו לעכו"ם או לחוצה לארץ (בבמות מז, ב; רמב"ם, הל' עבדים ה, יב).

הטעם למצנת עבודה לעולם, מבואר בספר החינוך: ”לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להכיר בוראם ולעבוד לפניו, וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות, עכ"פ יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, על כן נצטיינו להחזיק באלו לתשמישנו אחר שהוכשרו ונעקרה עבודה זרה מפיהם ולא יהיו למוקש בבתינו”.

ואף על פי כן חשבו חכמים עבירה זו ל'איסורא זוטא' והתירו לשחרר עבד לכל צורך מצווה, אפילו כדי להשלים מנין, שאינו מצווה מן התורה (ברכות מז, ב). משום שיסוד המצווה אינו אלא להרבות עבודת ה', ועל

ידי שחרור לצורך מצווה מתרבת גם כן עבודת ה' (ספר החינוך, מצוה שמו; ראה ירושלמי גיטין ד, ד; 'קל הוא בשחרור'). יתכן להוסיף על דברי החינוך, כי עניין המצווה הוא מניעת מציאותם של עבדים משוחררים בעם ישראל, כדי שאם יהיו בינינו כנענים, לא יהיו אלא במצב של שיעבוד רוחני וגשמי, ולא יפתחו כאן את תרבותם. על אף שהעבד מל וטבל, הרי בא למצב זה שלא מרצונו, ואין הוא גר צדק. שחרור עבדים יביא להיווצרות שכבה חברתית הזרה לרוח העם. כפי שמצאנו למשל בחברה הרומית, שאחד הגורמים המכריעים להתפוררותה היה שכבה עצומה של עבדים משוחררים מן המזרח, אשר החדירו את תרבותם השונה לתוך המרחב הרומאי.

העבד המשוחרר הורדוס, היה התגשמות הקללה הנוראה שבתורה: ”הִגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עֲלֶיךָ מַעֲלָה מַעֲלָה וְאָתָּה תַכֶּד מִטָּה מִטָּה” (דברים כח, מג). מסופר שבהלווייתו של הורדוס השתתפו 500 עבדים משוחררים, ואין ספק שכניסתם של אלו לחברה בישראל הסבה רק נזקים וירידה רוחנית. אפילו מ'עבדי שלמה' נשארו אוכלוסין ירודים ופחותים בעם, עד ימי הבית השני (ראה עזרא ב, נח; יבמות טז, ב). במקום אחר (כתובות יד, א, פרש"י ור"ן) נראה ש'עבדי מלכים' שימש בתלמוד ככינוי מרומז לזרעו של הורדוס שנתערב בישראל (ומדברי רש"י בפירושו לחולין קלט, ב נראה שענין זה המשיך דורות רבים). מכל זה מובן שהאיסור לשחרר עבדים הוא תנאי לקדושת עם ישראל.

כן יש לציין לדעת רבנו אביגדור והרוקח, שעבד הנוהג כשורה אסור לרדות בו בפרך. הרוקח כותב: ”בהם תעבודו - ולא בטובים כל כך כמו טבי, עבדו של רבן גמליאל”.

העבד הכנעני בתקופת חז"ל

על מצבו של העבד הכנעני בימי חז"ל, יש ללמוד מהמחלוקת המפורסמת בין הפרושים לצדוקים בדין נזקי עבד. הצדוקים רצו לחייב בדבר את רבו (ידים ה, ז), והפרושים פטרו אותו, ”שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חברו ונמצא זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום” (שם ובבא קמא ד, א). רק במדינה שבה יש לעבד זכויות אדם, יכול הוא להגיב כך על 'הקנטת' רבו. בכל המדינות האחרות, לעומת זאת, באותם ימים היה עבד הגורם נזק לרכוש של אחר מתחייב בעונשים, שבמקרים רבים לא יצא מהם בחיים (ראה ר"צ הכהן, 'העבדות על פי התורה והתלמוד', תרנ"ב; לפי חוקי החתמים, לוח א, סעיף 100: 'עבד כי יצית בית - כורתים את אפו ואת אזניו, גם כאשר אדוניו ישים'). העבד הכנעני חייב במצוות, ולכן דין העבד הכנעני כדין ישראל, כאמור לעיל לעניין ההורגו שנהרג; האיסור לקלל חרש כולל גם עבד כנעני (מנחת חנוך, מצוה רלא); עבד כנעני נאמן באיסורים כדין עד אחד, ושחיתתו שחיתתו (שו"ע יורה דעה סימן א. אכן לדעת הטור דווקא עבדים משוחררים); עבד כנעני נוטל צדקה מקופת הצדקה של ישראל (יורה דעה רסז, כא); העבד אוכל מקרבן הפסח, ועבדי הכהן נתיחדו בזה אף מן הישראל, שהרי הם אוכלים בתרומה; השבת באה גם ”לְמַעַן יָנוּחַ עֲבָדְךָ וְאִמָּתְךָ כַּמוֹךָ” (דברים ה, ד); אין להטיל כל העבודות על השפחה, אלא גבירתה תעזור עמה ”מפני חיים של שפחה” (ירושלמי כתובות ה,ו); ברכת כוהנים כוללת גם העבדים (ספרי, פיסקא לט).

חכמים פירשו את דין יציאה בשן ועין, כמתכוון לכל ראשי איברים, אך דווקא מומים שבגלוי (קידושין כה, א; רמב"ם, הל' עבדים ה, ד). הלכה זו הפוכה מן הנהוג שרווח בעת העתיקה, להטיל בעבד מום גלוי שיהא לו

אות עבדות; היה רבו רופא, ואמר העבד 'התור לי שיני' והפילה - שחק באדון ויצא לחירות (קדושין כד, ב; רמב"ם שם ה, א); לא ויתרה תורה על מה שמגיע לעבד, ואמרו ”המפיל שן עבדו וסימא את עינו, הרי זה יצא לחירות בשניו, ונותן לו דמי עינו” (בבא קמא עה, ב; רמב"ם שם ה, יד). מכאן למד האדון שאין העבד הפקר בידו לעשות בו ככל רצונו, אלא יש לו זכויות אדם; הירושלמי (גיטין ד, ד) נוטה שהעבד יוצא יחד עם בניו; עבד משוחרר הרי הוא כישראל לכל דבר (רמב"ם, הל' איסורי ביאה יב, יז).

המוכר את עבדו לגויים, קנסוהו חכמים שייצא לחירות (גיטין מג, ב); מכרו למי שגר בחו"ל, אפילו לישראל, קנסוהו שייצא לחירות (שם; רמב"ם, הל' עבדים ת, ו); עבד שאמר לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו. רצה האדון לצאת לחו"ל, אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה העבד (כתובות ק, ב), ואפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים (רמב"ם שם ה, י).

עבד שברח מחוצה לארץ לארץ ישראל, אין מחזירין אותו לעבדות, ועליו נאמר 'לא תסגיר עבד אל אדוניו' (גיטין מה, א); "עבד זה שברח לארץ, הרי הוא גר צדק והוסיף לו הכתוב אזהרה אחרת למי שמונה אותו מפני שהוא שפל רוח יותר מן הגר, וצווה עליו שנאמר 'עמך ישב בקרבך... בטוב לו לא תוננו'... זו אף הונאת דברים" (רמב"ם שם ט, ח, י); גם עבדים שנשבו - מצווה לפדותם (גיטין לו, ב; רמב"ם, הל' מתנות עניים ת, יד).

עבד שהשיאו רבו בת חורין, או שהניח לו רבו תפילין בראשו, או שאמר לו רבו לקרות שלשה פסוקין בספר תורה בפני הצבור, וכל כיוצא באלו הדברים שאין חייב בהן אלא בן חורין - יצא לחירות וכופין את רבו לכתוב לו גט שחרור (גיטין לט, ב; רמב"ם, הל' עבדים ת, יז).

התורה לא אסרה לרדות בעבד כנעני בפרך, אך הגדרת 'בפרך' היא רחבה מאד וכוללת עבודה שאינה תחומה בשעות. אין הכוונה שמותר להתעלל בעבד כנעני, וידועים דברי הרמב"ם (הל' עבדים ט, ח; שולחן ערוך, יורה דעה רסז, יז):

”מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך. ואף על פי שהדין כך, מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה. חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן. הרי הוא אומר "כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גבירתה". וכן לא יבזהו ביד ולא בדברים, לעבדות מסרן הכתוב - לא לבושה. ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו. וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן: "אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי, הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם אחד". ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי עבודה זרה, אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא טובת התורה וצווה אותם בחקים ומשפטים צדיקים רחמנים הם על הכל. וכן במידותיו של הקדוש ברוך הוא שצוונו להדמות בהם הוא אומר: "ורחמיו על כל מעשיו". וכל המרחם - מרחמין עליו, שנאמר: "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך”.

פרק ד מהפיכת החירות

הפרקים שקדמו העמידונו היטב בפני ההבדל הבולט בין חוקי העבדות באומות השונות ומצב העבדים בתולדות ימי עולם, לבין דיני העבדים בתורה. לאור

כל זאת, נותר לנו להבין, אם אכן כה ריחמה התורה על העבדים, מדוע לא ביטלה את העבדות? ומדוע הפלטה בין עבד עברי לעבד כנעני?

ננסה להציע פשר דבר. נתבונן גם מעט על ההיסטוריה, ונבקש להבין מה גרם מצד אחד לרוע ולניצול, הנמשך עד ימינו בחברה שלנו, כאמור לעיל, ומה גרם מן הצד השני להכרה בעקרונות המוסריים ולביטול - הרשמי לכל הפחות - של העבדות.

עד ליום שניתנה תורה, לא חקקה אומה ולשון חוקים

מוסריים, שמטרתם היא מוסרית גרידא, בלא שיש זכות לאחר לתבוע אותו. כל המשפטים אינם אלא בגדר הסדר בין בני אדם. כל אחד מבאי עולם מעוניין בזכויות יתירות, והמחוקק מתערב ומפשר ביניהם.

התורה מטילה חובות מוסריות על צד אחד בלבד. כאשר התורה אוסרת לקחת ריבית, על אף שאדם רשאי לעשות בכספו כרצונו, היא מחנכת את האדם להתבונן על מעשיו: גם אם הכסף שלך - אין זה הגון 'לנשוך' בו אחרים ולנצל את דחקם. כשהיא אוסרת את החימוד, היא פונה אל האדם עצמו ומלמדת אותו את הגנות שבפעולת החמדה. כך ציוויים כדוגמת 'ואהבת לרעך כמוך' או 'קדושים תהיו', וכן איסורים כדוגמת 'לא תקום ולא תטור', 'לא תשנא את אחיך בלבבך', 'לא תקלל חרש' ו'לא תלך רכיל'.

גם כאשר הנושה לוקח משכון, אסור לו לקחת דברים שמתפרנסים מהם. כשבאים לקחת עומדים בחוץ, אם לוקחים כסות לילה יש להחזירה בלילה - 'ושכב בשלמתו וברכך'. איש ישראל צריך להתחשב גם בבהמה ואסור לו לחסום שור בדישו.

כאשר מציבים אנו את האפשרות של עבדות או חופש, מובן שכל אחד מאתנו היה בוחר בעבורו ובעבור כל אדם אחר את החופש. אך העבדות, ביסודה, נוצרה כברירה טובה יותר מול אפשרויות גרועות יותר. כאשר אדם מבצע פשע ואין בידו לפצות את הנפגע, אין אנו יכולים להשאיר אותו חופשי לנפשו. הפתרון המודרני הוא הכנסתו מאחורי סורג ובריח, ויש כאן כמובן מימד של הרתעה, אך האם זו הברירה הטובה ביותר? כפי שכותב רבי שמשון רפאל הירש בפירושו לפרשת משפטים, עונש המאסר אינו מביא כלל לתיקון החטא, בעוד המצב שבו אדם עובד כדי לשלם את הנזק שעשה, תוך דאגה מקסימלית לתנאי ולכבודו, מהווה דרך נאותה לתיקון החטא.

בשל הלכות

ייחודיות

אלו, לאורך

ההיסטוריה

הישראלית לא

נוצרה מעולם

שכבה של

עבדים. מעמד

חברתי זה, שקיים

היה בכל אומה

ולשון, לא היה

בעם ישראל.

על אף שבאופן

'רשמי' לא בוטלה

העבדות בעם

ולא נאסרה,

מנעו משפטי

התורה להופכה

כלי לפיצול

מעמדות בעם.

טבי יושב ואני משמשו" (מדרש משלי ט, ב). כשמת טבי, קיבל עליו רבן גמליאל תנחומין, אף שחכמים אסרו לקבל תנחומין על עבד (שמא יעלוהו ליוחסין), משום ש"טבי כשר היה" (ברכות טז, ב). קיקרו הרומי, להבדיל, מרגיש כעין ייסורי מצפון כשהצטער יותר מדי על מותו של עבד, והוא כותב ללידיו: "זה עתה מת עלי עבדי סוסיתוס אשר שרת לפני בתור קורא, והנני מתאבל עליו יותר מהראוי להתאבל על מות עבד".

שפחת בית רבי נחשבה למלומדת ולמדו ממנה חכמים רזי הלשון (מגילה כג, ב), ופעם אחת על סמך קריאתה 'יהיה האיש הזה בנדוד' עשו חכמים כדבריה (מועד קטן יז, א). בעת חוליו של רבי הזכירו חכמים את תפילת אמתו (כתובות קד, ב). רבי יוחנן לא היה אוכל מבלי לחלק לעבדיו (ירושלמי בבא קמא ח, ד). על אליעזר עבד אברהם אמרו מתחילה 'אין ארור מתדבק בברוך', אך בהמשך נאמר: "על ידי ששימש אותו צדיק באמונה - יצא מכלל ארור לכלל ברוך" (בראשית רבה, נט). "אמר רב אחא: יפה שיחת עבדי אבות מתורתם של בנים, שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלושה דפים, והשרץ מגופי תורה..." (בראשית רבה, ט).

גם בנבואת יואל, העבדים הם חלק מן העם (יואל ג, ב): "וְגַם עַל הַעֲבָדִים וְעַל הַשְּׁפָחוֹת בְּיָמֵים הַהֵמָּה אֶשְׁפּוֹךְ אֶת רוּחִי". וכך אמר תנא דבי אליהו: "מעיד אני עלי שמים - בין ישראל בין עכו"ם", בין איש ובין אשה, בין עבד ובין שפחה, הכל לפי המעשה שאדם עושה - כך רוח הקודש שורה עליו" (תד"ה פרק ט).

אצל אומות העולם נקבע היחס לעבדות לא על פי חוקי המוסר, אלא על פי המצב הכלכלי. במדינות המערב הביא מבנה הכלכלה התעלות נוראה בעבדים, וזו בוטלה לאט לאט, רק כאשר התנאים הכלכליים ייתרו את העבדים. אז התעוררו הרעיונות המוסריים, שיסודם בתורה, והביאו את ביטול העבדות לעובדה רשמית. עם זאת, עד ימינו, משתף המערב פעולה עם ניצול עובדים ועבדים בעולם כולו, שכן הקובע העיקרי הוא המצב הכלכלי והמדיני, ולא חוקי המוסר.

על פי התורה, גם העבדות המותרת לישראל בכנענים, אינה מותרת לגויים. אין גוי קונה את הגוי קנין הגוף (יבמות מז, א; רמב"ם, הל' עבדים ט, ה; אין כאן איסור לגוי לקנות עבד, אלא מצב משפטי שלפי התורה אין לו בעלות על גוף העבד, ולכן אינו יכול לעשות בו כרצונו). ויש לכך השלכה משפטית מובהקת: הקונה עבד מנכרי, לא נעשה עבד שלו, משום שלנכרי עצמו אין קניין עבדות גמור. הוא צריך לעשות קניין נוסף בעבד, ואם לא הספיק לעשות זאת ועשה העבד קניין בעצמו הרי הוא יוצא חפשי! ככל הנראה לא סמכה התורה על אומות העולם שיהגו בעבדים כפי שהיא מצווה אותנו, ולא התירה להם את הדבר. הדרך לביטול העבדות בפועל, מתחילה בביטול המעמדות בתוך העם, מציאות שהתהוותה מתוך מכלול חוקי התורה המבטלים את ריכוזיות ההון, ומקצים חלק מהכלכלה לרווחת העניים. במקביל, היחס לעבד כאדם בעל זכויות אנוש, מביא את העם ליחס נכון אל העבדות ככורה וכתוצר של מציאות קשה. שינויי התנאים והאפי שריות הכלכליות בעולם המודרני, העירו בלבות בני האדם את היחס האנושי לעבדים, והביאו אותם ללחום למען זכויותיהם.

(תודה לפרופ' ארוז מנלה מאוניב' הרווארד, מומחה להיסטוריה אמריקנית. מייל לתגובות: yehoshua-i@hotmail.com)

מה אתה מכהישיני? השיב: לא כך אמר איוב? אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי (בראשית רבה מח, א).

כמשך דורות רבים לא היו העבדים מצויים כל כך אצל בני ישראל, ורק בתקופה הרומית, כשהרומיים נהלו בפועל את הכלכלה בארץ ישראל - חדרה העבדות לארץ, ואצל הרבה מגדולי חכמינו אנו מוצאים עבדים (ואף על פי כן קבעו חכמים 'עבד מילתא דלא שכיחא', ראה גיטין מד, א). אך בולט הדבר שהיחס אליהם כבני אדם מושרש היה בקרב העם. ועם כל דברי הגנות הרבים שנאמרו על העבדים

שני עבדים חמיים בלבשו אופייני וכדי יין על כתפיהם (פסיפס, האתר הארכיאולוגי דוגה צפון-מערב תוניסיה)

ככלל, דברים העוסקים במצבם המוסרי, לא קישרו אבותינו וחכמינו את פגמם המוסרי של הנכרים האלו שבאו מארצות עובדי אלילים, לשלילת זכותם וליחס האנושי אליהם.

אברהם אבינו היה נכון להוריש רכושו לעבדו הכנעני אליעזר. כן מסופר בדברי הימים (ב, לד) על ישראלי בשם ששן, שלא היו לו בנים, ולקח את עבדו המצרי לחתן. ואולי על מעשה זה נולד המאמר: "בתך בגרה - שחרר עבדך ותן לה" (פסחים ק"ג, ב). בן סירא אומר על העבד, "חיינו הם יקרים כחיידך" (ג, כה). אין להעלות על הדעת משפט שכזה בשום אומה ולשון, מלבד באומה שבה התרגלו ללמוד מן התורה הלכות עבדים, ולקרות באיוב את דבריו המפורסמים.

בעוד משל לטיני אומר 'יש לנו שונאים כמספר עבדינו' (מאקרוב סאטורגליון א, יא), קירבו חכמי ישראל את עבדיהם, ונשיא ישראל רבן גמליאל התייחס לעבדו המפורסם 'טבי' בכבוד גדול וכינהו 'תלמיד חכם' (סוכה כ, ב), וכשחשב ששיחררו בטעות - שמח שמחה גדולה (כבא קמא עז, ב). ועליו אמרו: "הרבה בנים היו לכנען שראויין ליסמך כטבי עבדו של רבן גמליאל, אלא שחובת אביהן גרמה" (יומא פז, א). ורבי אליעזר אמר: "בדין הוא שיהיה

משפחתו היו האפשרות האחרונה להישרד" (ר' מגידוב, 'החוק המקראי', 1998).

מה שקובע אפוא את אמת המידה המוסרית, אינו 'ביטול' העבדות, אלא היחס לעבדים. הדרך הנכונה לבטל את מוסד העבדות היא לעצב את מבנה החברה באופן שלא יוצרו חללים כלכליים-מהווים את 'צד הרע דעבדים', את הגורמים לעבדות מרצון או מכפייה. התורה יוצרת סדרי עולם חדשים, היא ניתנה לעם ישראל לקראת הקימו ממלכה חדשה, שתיוסד סביב חוקי ה' ותהיה 'ממלכת כהנים וגוי קדוש'. התורה נותנת 'חוקים ומשפטים צדיקים', ומייסדת את ממלכת ישראל סביב חוקי מוסר מיוחדים. ואף על פי כן, במפתיע, התורה אינה עוסקת באוטופיה, 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'! היא פותחת את המשפטים הניתנים לעם עם מתן תורה - בדיני עבדים. אדם הנמכר כגניבתו, אב המוכר את בתו, אלו בודאי סממני עניות.

התורה האלוקית פותחת את הלימוד בכורח המציאות, בעבדים. אין להתעלם מן העבדות או 'לבטלה', אלא להתייחס אליה בדרך הנכונה. התעלמות לא תפתור את גורמי הבעיה, ואף ביטול פורמלי לא ישנה בהרבה את הלחץ על המעגל החלש, בעוד שטיפול נכון יקה את החלק הבלתי-צודק שבעבדות. התורה הרי מכירה אף בישראל הנמכר לנכרי, ואף שבודאי הרצון היה 'לבטל' מציאות כזו, אין בהכרת החוק והתייחסותו משום הבעת תמיכה והצגתו כרצונו או כראוי.

בני ישראל, שהיו בעצמם עבדים וידעו טעמו של שיעבוד, אמורים היו להביא לעולם את בשורת החירות, והם היו מוכשרים לעשות את השינויים המפליגים האלו מתוך הבנה פנימית. כה חשוב היה השינוי, שהתורה פותחת בו.

זו גם הסיבה להבדל בין עבד עברי לעבד כנעני. העבדות היא מציאות, הלחץ והקושי הם עובדות. הברירה היא על מי להחילם. הרחמים והחמלה האמיתיים צריכים להיות ראשית בבית פנימה. בשום חברה לא יבוטלו עבדות ושעבוד של זרים, לפני שיאזון היחס לבני העם. אין כאן אפלייה, שכן החוק עוסק במציאות ולא באידיליה שאינה קיימת. בכל חברה ישנם שוליים, ישנם עריצים, וישנם חסרי לב, החברה צריכה לדאוג שפעולותיהם של אלו, במידה ואי אפשר למגרן, לא יפגעו לכל הפחות בבני העם. עניי עירך קודמים, וזכויות עמך קודמים.

עצוב מאד לראות אדם מתעלל באחה, אך עצוב עוד יותר לראות אדם מתעלל באחיו או בבנו. לו היו האמריקנים מתעללים בעבדים בני עמם, ולא בכושים, היה מצבם המוסרי גרוע עוד יותר. אדם שאינו דואג ראשית לקרובים אליו, מכתו חמורה ואנושה הרבה יותר. חוקי העבדים שבתורה, המקנים להם לראשונה בתולדות האנושות זכויות אדם, השפיעו מעבר לדרישות החוק, והם חלק מהתפיסה היהודית. דבריו 'החדשניים' של סנקה, המוצגים כרעיון מפתיע שהאדם צריך להרהר בו, מובעים בפי איוב כדבר פשוט (איוב לא, יג-טו): "אם אִמָּאֵס מִשְׁפָּט עֲבָדִי וְאִמָּתִי בְּרַבִּים עֲמִדִי: וְמָה אֶעֱשֶׂה פִי? קוֹם אֶ - לֹא יָכִי? יִפְקֹד מֶה אֲשִׁיבָנּוּ: הֲלֹא בְּקֶטָן עֲשִׂנוּ עֲשָׂהוּ וְיִכְנְנוּ בְּרַבִּים אֶחָד".

איוב אינו מעלה רעיון להרהר בו, אלא מובן מאליו אצלו שה' יפקוד על כל מי שלא מתנהג אל עבדו כשווה זכויות שנולד ונוצר בצורה שווה לכל אדם אחר. דבר זה היה מובן לחכמינו בכל הדורות, ובמדרש מסופר שכאשר הייתה לאשת רבי יוסי מריבה עם שפחתה, הצדיק רבי יוסי את השפחה בעמדס לדין. ולטרונית אשתו 'מפני

העבדות לא באה רק באופן שאדם נמכר כגניבתו, אלא גם 'מוכר עצמו', אדם שלא השיגה ידו לחיות את חייו באופן עצמאי, בדרך כלל מחמת שאין לו נחלה משלו, מסתפח לאדם בעל אחוזה ואמצעים להחזיקו תמורת עבודתו. ההבדל בין עבדות זו לאריסות הוא שהאריס חופשי ללכת לנפשו כשיחפוץ, ולכן התמורה שהוא מקבל מוגבלת. העבד, לעומת זאת, הוא חלק בלתי נפרד מהמשפחה. גם בשנות רעב, כאשר היבול היה דל, 'פרנסוהו ויתנו לו מקום לינה. העבד יכול להיות 'עבד נאמן' שהאדון סומך עליו בכל, ולכן התואר 'עבד מלך' היה תואר נכבד.

העבדות הזו דומה במהותה למשרתי הבית שהיו באחוזות האירופיות. אלו דרו באחווה, והיו חלק בלתי נפרד ממנה. הבכירים שבהם הגיעו גם לתפקידים חשובים ובעלי משמעות. במקרים רבים העבודה היתה לכל החיים, וגם בנייהם המשיכו אחריהם לשרת את בני אדוניהם. היו אלו אנשים שנוח היה להם להיות חלק ממנגנון קיים, מאשר להיות עצמאים. 'גירוש' היה העונש הגדול מכולם, כפי שאנו מוצאים שגירוש של הגר נחשב כעונש חמור (בשל חטא מוסרי), על אף שבכך היא 'שוחררה' למעשה מעבדותה.

כאשר התורה מדברת על אדם שמוכר את עצמו לעבד, ברור שמדובר על תנאים שבהם אין סחר נפשות. במדינות שבהן יובאו ממדינות אחרות עבדים לרוב, מחירם היה נמוך, ולא הייתה משמעות כלכלית למכירת גנב לעבד. התורה קובעת את דמי העבד שלושים כסף (שמות כא, כד: כאשר שור הורג עבד), שהוא סכום נכבד. בבבל של ימי חמורבי נקבו מחיר עבד בעשרים כסף, וכן יוסף נמכר לישמעאלים ב'עשרים כסף' (בראשית לו, כח). בתקופה הרומית היה מחירו של עבד פחות בהרבה.

סוג נוסף של עבדים היו שבווי מלחמה. לפני שלב המלחמות האימפריאליות - בהן אימפריות נלחמו בארצות רחוקות רק כדי להכניען ולהגדיל את גבולות האימפריה, או אפילו בגלוי כדי להגדיל את מעגל העבדים - היו המלחמות קיומיות. קבוצות שונות נלחמו על איזור המחיה, או על מקורות המים והמזון. במקרים אלו הייתה נותרת אחרי סיום המלחמה אוכלוסיה מהקבוצה המנוצחת, אותה לא הסכימו המנצחים לקיים, שהרי קיומה הנפרד מאיים על הטריטוריה. העבדות היתה ברירה רצויה יותר מן המוות, והמנצחים הסכימו לצרפם לעמם כעבדים. העבדות באה כאן במקום מוות, וקיום נפרד לא היה לגיטימי. לעתים היוו קבוצות מנוצחות כאלו עבדי מדינה, כאשר ניהלו חיים עצמאיים והיו צריכים לשרת את המדינה או את המקדש בדרכים מסויימות (בדומה לגבעונים).

עבדות כזו לא נתפסה כחוסר צדק, גם לא על ידי העבדים עצמם, אלא כברירה עדיפה: "לכשנשקף עליה מנקודת מבטנו בהווה אחורנית, דומה שהעבדות מטילה כתם על האנושיות. אך לא כן ייראה הדבר, אם נדמה בנפשנו שאנחנו עומדים לפני 5000 שנים וצופים קדימה, לעבר העתיד, אז נוכל לראות שהעבדות באה במקום הקניבליזם, או הרג של שבווי מלחמה, במקום קרבנות בני אדם לאלים שונים" (פ' קורנרגרין, 'השוואת חוקי משה שבתורה עם חוקי הבבלים והאשורים', ספר קארל, תש"ך).

"העבדות היתה מן הנורמות המושרשות, והניסיון לבטלה לחלוטין היה נכשל, שכן לא תתואר חברה בתקופה ההיא ללא עבדים. זאת ועוד - בחברה הקדומה הייתה העבדות פתרון למצוקה כלכלית קשה. בכמה מקומות אנו מוצאים כי מכירת אדם לעבד או מכירת

